

RENÉ DESCARTES I SUVREMENO SHVAĆANJE PRIRODE.

Tomislav Krznar

A. Šercera 17
10000 Zagreb
e-mail: tomislav_krznar@yahoo.com

Sažetak

U ovom radu autor pokušava prikazati karakteristični moment suvremenog promišljanja odnosa čovjeka i prirode. Riječ je o kritikama koje se često upućuju Descartesu kao osnivaču niza teorija koje su dovele do uništenja prirode. Autor smatra da te ocjene nisu sasvim ispravne jer priroda nikad nije bila izravno tema Descartesovog promišljanja. Ona je to postala samo posredno, preko čovjeka, koji je jedina tema Descartesove filozofije. Čovjek i njegova dobrobit, te čovjek i njegovo središnje mjesto u svijetu zaokupljali su Descartesa u njegovim mislima. Čovjek je imperativa zaštite prirode postao svjestan tek onda kad se suočio s njenim uništenjem, tim više, kada je postao svjestan da je on sam uzrok tog uništenja. Danas kada živimo u vremenu planetarnih promjena sve više postajemo svjesni imperativa očuvanja prirode, međutim više puta govor o zaštiti prirode ne izlazi iz okvira financijske koristi koja je determinirana starim pojmovima napretka i razvoja. Koliko je misao o dominaciji nad prirodom bila pogubna po prirodu, nije toliko stvar samog Descartesa, koliko onih koji su u njemu našli oslonac za svoje misli i djelovanje. Nažalost na tom putu k čovjekovom boljitku priroda je postala kolateralnom žrtvom, plativši sobom cijenu čovjekova napretka.

Ključne riječi: R. Descartes, priroda, ekologija, zaštita prirode, suvremeno shvaćanje prirode, održivi razvoj

UVOD

"Racionalist René Descartes (1596-1650), s njegovim mehanicističkim shvaćanjem životinje kao mašine, jest za suvremene animaliste prava filozofska Babaroga zbog njegove intelektualne suodgovornosti za zlostavljanje životinja u modernom svijetu." (Visković, 1996:157) Ove riječi uvelike oslikavaju suvremeni stav prema filozofiji R. Descartesa, napose prema jednom njegovom dijelu, onom u kojemu se govori o posebnosti čovjeka u odnosu na sva ostala bića koja nastavaju zemlju. Kako ćemo vidjeti, prevladavajuća tematika kojom se bave djelatnici različitih znanstvenih i stručnih profila upućena je na ekološku problematiku u najširem smislu te riječi. Tako više puta dolazi i Descartesova filozofija u pitanje, pa se i samog Descartesa okrivljuje radi mehanicističkog i iskorištavajućeg odnosa prema prirodi. Kako veli N. Visković: "Descartesova je zapravo namjera da jednom dualističkom metafizikom o duši i tijelu uzdigne čovjeka kao jedinog subjekta besmrtno duše, u skladu s kršćanskom doktrinom, a da zatim bez opasnosti od teoloških prigovora (za materijalističko bezbožništvo) može braniti mehanicističko objašnjenje bioloških pojava kao tendencije iskustvenih znanosti svog doba." (Visković, 1996:158)

Željeli bismo u ovom članku dati stanoviti pregled najčešćih prijekora koji se upućuju Descartesu, ali i spomenuti njegove neopozive zasluge u razvoju zapadnjačke misli, kako znanstvene tako i filozofske. Drugi aspekt ovog rada vezan je uz

problematiku suvremenog čovjekovog odnosa prema prirodi. Naime, smatramo, da je taj odnos zapravo dvostruk: s jedne strane se govori o imperativu zaštite i očuvanja prirode, a s druge strane preuzimaju se uglavnom iskušani modeli koji se temelje na razvoju i napretku. Upravo korištenje tih modela uvelike je dovelo do destrukcije prirode.

Više puta se ističe kako je upravo Descartes postavio modele koji su poslužili kao temelj porobljavanja prirode i njenom uništenju. Iako ovi stavovi nisu sasvim bez temelja, smatramo da nije dostatno, bez dubljeg uvida u Descartesovu filozofiju, donositi takve sudove i to iz najmanje dva razloga. Prvi je taj što se time uvelike sužava širina i značaj Descartesove misli, a drugi razlog je taj što takve procjene impliciraju današnje modele i instrumente mišljenja i time ne uvažavaju dovoljno okruže i dimenzije misli kojih se nastoji dati kritika.

Jedan od značajnijih prigovora, je onaj koji Descartesa smatra osnivačem i zagovarateljem pokusa nad životinjama, pridajući mu sve negativnosti koje proizlaze iz toga, optužujući ga čak za vivisekciju. Taj se prigovor nastoji prikazati Descartesove učenje o životinjama kao o strojevima koji nisu u mogućnosti osjetiti bol, pa su stoga svi postupci, uključujući i sekciju na živo, dopušteni. Svakako da i ovi prigovori imaju određenih temelja, međutim i tu treba gledati na obuhvatnost Descartesove misaone i praktične djelatnosti. U vremenu u kojem je Descartes živio događale su se velike promjene na planu filozofije i znanosti, a o nekima će biti riječi i u ovom članku. Osobiti je procvat doživljavala prirodna, eksperimentalna znanost.

Ovdje nas, kada je riječ o Descartesovoj filozofiji, primarno zanima odnos prema prirodi, a filozofsko tematiziranje odnosa prema životinjama ostavljamo po strani. Navedimo ipak kako smatramo da u Descartesovoj filozofiji zapaženo mjesto zauzima upravo odnos prema životinjama, ali ne na način kako se to nastoji prikazati – pa čak i smjerom kojim polaze gornji (Viskovićevi) citati - nego prije svega kao *differentia specifica* promišljanja o čovjeku. Tako Descartes, smatramo, ne promatra životinje *per se*, već one dolaze u konsideraciju kao entiteti koji se bitno od čovjeka razlikuju, a čovjek je, osobito kao misleće biće, središte Descartesove, a možda ne bismo pretjerali kada bismo rekli, i novovjeke filozofije.

Gotovo da je nemoguće govoriti o suvremenom shvaćanju prirode, a da se ne spomene Descartesa. Njegova misao, filozofska i znanstvena, previše je značajna da bi je se zaobišlo. Kada je riječ o Descartesovoj filozofiji u ovom radu nastojimo prikazati koje su glavne karakteristike Descartesove misli kada govorimo o temama kao što su čovjek, metoda i um, te odnos filozofije i znanosti prema čovjekovom životu. Isto tako nastojat ćemo dati skicu prikaza Descartesove misli kada je riječ o temi čovjekova odnosa prema prirodi za koje smatramo da izravno proizlaze iz prethodnih tema na način koji je karakterističan za Descartesa.

S druge pak strane potrebno je, radi cjelovitosti izlaganja, dati prikaz nekih problema koji se u kontekstu ovih promišljanja neizostavno nameću. Tako ćemo u okviru ovog rada nastojati dati prikaz samog termina "priroda", odnosno onoga što

taj termin označava, ali i suvremenog shvaćanja čovjekovog odnosa prema vlastitom okružju, napose onom prirodnom.

Potrebno je napomenuti kako bismo, u pristupu problematici u okviru ovog rada, htjeli zadržati interdisciplinarni pristup. Riječ je o temi koju nastojimo sagledati s dva gledišta. S jedne strane riječ je o filozofskom, a s druge strane o strukovnom gledištu zaštite prirode. Ovaj rad, mogli bismo reći, ide u smjeru ispitivanja mogućnosti filozofskog tematiziranja prirode, ali i pokušaja procjene vrijednosti konkretnih shvaćanja vezanih uz problem odnosa čovjeka i prirode u suvremenom društvu.

U konačnici moramo kazati da ne osjećamo uvijek ugodu radi ovakvog "miješanja" filozofskih i ne filozofskih "tema", tim više što se ni izdaleka ne smatramo kompetentnima za takvu širinu, ali i iz razloga što u takvoj širini lako možemo izgubiti misaonu nit koju smo željeli slijediti. Ipak, smatramo, izazov je promišljati neke teme koje svakako značajno dotiču naš život, a područje odnosa čovjeka prema prirodi svakako je i više nego značajno u tom pogledu. Tim više je izazov takvoj tematici pristupiti s više gledišta jer su mogući rezultati istraživanja veći, a i slast mišljenja je veća. Iako je filozofiji imanentna širina, iako je filozofija – kako je joj i ime kaže – pokušaj obuhvaćanja i shvaćanja svijeta u svoj njegovoj dinamičnosti i višestrukosti, potrebno je voditi računa i o standardnoj, "školskoj" dimenziji mišljenja, ako želimo ostati na tlu filozofije.

ČOVJEK I PRIRODA

Smatramo opravdanim ovo izlaganje započeti pitanjem o odnosu filozofije prema prirodi, odnosno pitanjem o filozofskom tematiziranju prirode. Iako priroda nije najčešća tema filozofskog promišljanja mnogo su se puta filozofi njome bavili, tim više, ona je u središtu prvih filozofskih promišljanja u Antici. Danas je iznimno važno filozofirati i o prirodi, tako T. Vereš kaže: "ako je istina da je čovjek kroz svoje teorijsko razumijevanje i praktično ponašanje prema naravi-prirodi ostvarivao svoj odnos prema postojećem, onda je pojam naravi-prirode najpogodniji interpretament da se po njemu približimo odgonetavanju smisla ljudske povijesti i da najprimjerenije odredimo u čemu se sastoji epohalno obilježje nekih povijesnih razdoblja." (Vereš, 1991:417)

Ukoliko ovdje zastanemo i promotrimo ovaj navod možemo vidjeti da bismo se pojmom prirode mogli poslužiti u određivanju nekih osobitih značajki pojedinih epoha. Svakako je jasno da se čovjek prema prirodi nije odnosio uvijek isto, i da su taj njegov odnos oblikovale brojne odrednice vremena i prostora u kojem se nalazio. S druge strane možemo zapaziti da se kroz vrijeme odnos prema prirodi izrazio mijenjao, i to uvijek nekako na štetu prirode. Jasno je da bi ovakve izjave trebalo davati s mnogo opreza, međutim današnje stanje čovjekovog okružja, a napose prirodnog okoliša, uvelike govori u prilog uništavanja koje je čovjeku, kada je riječ o prirodi, imanentno. Ovo je vrlo snažna izjava i neizostavno potrebuje doda-

tno tumačenje. Što dakle znači da je uništenje prirode čovjeku imanentno? Istaknimo da je čovjek prirodno biće, no on dimenzijom svojeg razuma nadvisuje tu prirodu iz koje izrasta. Kako je stoga moguće da je ujedno čovjek prirodno biće s jedne strane i da (imanentno) uništava tu prirodu koja je njegova komponenta? Mislimo da ne bismo mnogo pogriješili kada bismo ovaj prijevor tumačili mogućom auto-destruktivnošću čovjeka, ali nas ovdje interesira jedan drugi model mogućeg tumačenja. Ukoliko je čovjek racionalno biće tada na temelju tog njegovog racionaliteta izrasta nova dimenzija njegovog postojanja, a to je kultura. Gradnjom kulture, osobito njene materijalne komponente, čovjek neminovno destruiira prirodu, narušavajući njenu cjelovitost, rabeći njene dijelove kao gradivne elemente svojih konstrukcija. Učinkovitost tog procesa ovisi s jedne strane o tehnološkoj moći čovjeka, a s druge, o uvjerenju u beskorisnosti prirode ukoliko ona nije supstantivno podređena čovjekovim planovima koristi. Taj misaoni i tehnološki proces raste od najranijih dana čovjekove svijesti do danas i u tom pogledu mislimo da je uništenje prirode imanentno čovjeku. Isto tako mislimo da je ovaj model mišljenja potrebno mijenjati. Postavljamo sada jedno vrlo važno pitanje.

Što je "priroda"?

U prvom redu potrebno je promotriti što je priroda u realnom smislu, dakle o čemu govorimo kada kažemo recimo prirodni svijet ili prirodno okružje. Drugi problem jest razlika koju želimo istaknuti između termina narav i priroda.

"Pod pojmom "priroda" (lat. "*natura*" od "*nasci*" rođen, grčki: *physis*) razumijevamo – kaže V. Glavač – u doslovnom smislu, nešto što postoji ili samo po sebi nastaje. U općem smislu, to je cijeli svemir sa svojom materijom i energijom, promjenama i zakonitostima. Mogli bismo isto tako reći: realni svijet, sve što postoji, sve ono čime se bave prirodne znanosti. Priroda, tako gledajući, nije samo materijalna, pod njom razumijevamo i prirodne sile, kao i osobitosti živih bića i pojave povezane s njihovim bitkom. Razlikujemo živu i neživu prirodu, pri čemu se ekologija kao znanost, bavi proučavanjem njihovih međusobnih odnosa i ovisnosti." (Glavač, 2001:14) Kako vidimo kada govorimo o prirodi govorimo o stvarnosti koja je nije ovisna u svom postojanju o čovjeku. Ipak potrebno je naglasiti da ta neovisnosti nije potpuna i to iz najmanje dva razloga. Prvi je što je i čovjek dio prirode, pa je on podložan njenim zakonitostima i procesima. Možemo kazati kako se, na onoj biološkoj i životnoj razini postojanja čovjeka, malo toga (ako uopće išta!) može odvijati bez doticaja s prirodom. Dokle god čovjek svoju hranu proizvodi u prirodi, dokle god koristi prirodne sirovine u gradnji, dokle god diše zrak koji proizvode biljke i oceani čovjek će biti prirodno biće i samim time dio prirode. Svakako je potrebno napomenuti da se uz ovakav streloviti razvoj kojeg je glavna karakteristika bespoštedno i neracionalno korištenje prirodnih sirovina i dobara može dogoditi da čovjek, ukoliko ne želi (iz)umrijeti od nečistoća koje je sam stvorio, mora izgraditi posve umjetni svijet, potpuno neovisan o onom prirodnom u kojem sada živi. To je, za sada, s tehnološkog i ekonomskog gledišta daleko od mogućeg.

Drugi problem je već u ovom izlaganju djelomice suprisutan. Naime riječ je o čovjeku kao o uništavatelju prirode (*homo destructor*) koji je, biološki gledajući, jedino biće koje mijenja svoj okoliš sukladno svojim potrebama, ali se i vrlo dobro prilagođuje svakom prirodnom okružju. Dakle on je vrsta koja je najprilagodljivija i najsnalažljivija. To ga donekle čini posebnim, ali i vrlo usamljenim u toj posebnosti. O tome J. L. Arsuaga kaže: "ostali smo sami na svijetu. Nema nijedne životinjske vrste koja doista slični našoj, jer smo jedinstveni. Dijeli nas ponor, tjelesno i iznad svega mentalno, od ostalih živih bića. Nijedan drugi sisavac nije dvonožac, nijedan ne nadzire i ne upotrebljava vatru, nijedan ne piše knjige, nijedan ne putuje svemir, nijedan ne slika slike i nijedan ne moli. I nije u pitanju samo nijansa već sve ili ništa: to jest, nema životinja koje bi bile napola dvonošci palile malu vatru, pisale kratke rečenice, izrađivale rudimentarne svemirske brodove, pomalo crtale ili povremeno molile." (Arsuaga, 2005:19)

Vidimo da je čovjek dio prirode, međutim on je i posebni dio prirode, onaj dio koji se iz te prirode izdignuo "zahvaljujući svojoj otvorenoj nagonskoj strukturi, zahvaljujući i svojem jeziku prilagođenom toj nagonskoj strukturi, čovjek je od biološke jednoznačnosti ponašanja, kakvo je kod životinja, emancipirao u biološku višeznačnost. Pragmatičko ruho biheviorističkog kroja ne pristaje mu. Ljudsko ponašanje ne da se svesti na jednu shemu, ne na onu lančanih refleksija, ali također ni na onu svrsishodnog djelovanja." (Plessner, 2004:22) Možemo dakle reći da kada govorimo o prirodi mi govorimo i o čovjeku, ali isto tako kada govorimo o čovjeku mi govorimo i o prirodi. Smatramo da bi ovu napomenu svakako uvijek trebalo imati pred sobom kada govorimo o čovjeku i njegovom (prirodnom) okružju.

Drugi problem kojeg želimo dotaknuti u okviru ovog poglavlja je odnos termina "priroda" i "narav". Često se one koriste kao istoznačnice, što nije sasvim ispravno. Vidjeli smo prirodoznanstveno tumačenje pojma priroda, pa tako možemo reći da je priroda sveukupnost stvari koje postoje nezavisno od čovjeka. S druge pak strane narav je kako je gledaju filozofi "sama supstancija ukoliko je počelo djelovanja i ima u prvom redu ontološko i antropološko značenje, za razliku od prirode, koja označuje više izvan-ljudski, tj. materijalni, biljni i životinjski svijet." (Mišić, 2000:180) Ukoliko želimo ostati na području filozofije, tada moramo kazati da je narav skup karakteristika nekog bića koje su određeni biti tog bića. Kada govorimo o prirodi govorimo o obuhvatnosti postojanja. Možemo još dodati kako je ontološko i antropološko značenje naravi više vezano za filozofiju starog i srednjeg vijeka, (Vereš, 1991:416) dok je prvobitno značenje (priroda) više novovjekli pojam i odnosi se na materijalni svijet kojemu je čovjek stavljen nasuprot. U tom smislu govorimo o čovjekovoj naravi, ali i o čovjeku kao prirodnom biću.

SHVAĆANJE PRIRODE SUVREMENOG ČOVJEKA – "DOBA EKOLOGIJE"

Jedna od sigurno značajnijih tema u suvremenoj znanstvenoj, stručnoj, pa i filozofskoj produkciji jest ona koja govori o odnosu čovjeka prema prirodi. Govori se o uništavanju okoliša koje se dnevno događa, i to u sve većoj progresiji, uništavanjem šuma, emitiranjem velike količine plinova i drugih toksičnih tvari u okoliš, bilo zrak ili vodu. Nadalje govori se o dnevnom uništavanju biljnih i životinjskih vrsta, narušavanju ekološke ravnoteže i uništavanju cijelih biosustava. Svakako je i strelovit porast broja stanovnika na Zemlji jedan od većih problema koji zaokupljaju suvremenog čovjeka, osobito onog u Zapadnom svijetu. U ovom radu ne možemo se baviti svime što dotiče te probleme, tako nećemo govoriti posebno o biljnim i životinjskim vrstama koje su ugrožene niti o količini otrovnih plinova koji se emitiraju u okoliš. Ipak, smatramo da je važno pokazati neke pojedinosti koje će, nadamo se, učiniti naše promišljanje preglednijim.

"Ključ za razumijevanje suvremenog pustošenja prirode – smatra V. Höhle – jest Kartezijevo učenje o prirodi. Ona se kao *res extensa* bezuvjetnom oštrinom suprotstavlja *res cogitans*. Važno je što granica između *res cogitans* i *res extensa* prolazi kroz samog čovjeka; jer čovjekova fizička priroda, njegovo tijelo, ubraja se upravo u *res extensa*. *Res cogitans* samo je čovjekova svijest." Mogli bismo ovdje, smatra Höhle, kada je riječ o odnosu čovjeka prema prirodi, primijetiti početak novovjekog razdvajanja čovjeka od prirode. Tu on vidi početak misli koja ide smjerom potpune različitosti dvaju entiteta. Ipak, nastavlja Höhle "dok se drugim ljudima dopušta autonomnost, Descartes ustraje na tome da je neljudska priroda potpuno besubjektivna: biljke i životinje su strojevi bez unutrašnjih crta. Ipak, to shvaćanje toliko je kontraintuitivno da se doista možemo upitati kako je čovjek Descartesove genijalnosti mogao ozbiljno pomišljati da primjerice konj ne može osjećati bol. No nije teško vidjeti kako je ta kontraintuitivna teorija morala presudno pospješiti pobjednički pohod moderne prirodne znanosti. Jer, kao prvo, time se odstranjuju sve etičke nedoumice glede pokusa nad životinjama: ako je životinja stroj, njena vivisekcija nije ništa gore od rastavljanja sata." (Höhle, 1996:45) Iako Höhle smatra Descartesa odgovornim jer je začetnik uništenja prirode, ostavlja malo prostora za njegovu možebitnu obranu. To je svakako vrlo razborito jer je doista čudno ako bismo jednog čovjeka držali odgovornim za sva zla svijeta, bez obzira koliko je njegova misao ili djelovanje dominantno. Ovdje je svakako potrebno malo pomnije promotriti Descartesovu filozofiju, što ćemo za sada ostaviti po strani s namjerom da se tome vratimo. Prije no što pokušamo osvijetliti u čemu se točno očituje uništenje prirode, odnosno što je pogrešno u poimanju prirode suvremenog čovjeka, potrebno je zaustaviti se na jednoj značajnoj karakteristici koju smo već spomenuli, optužba Descartesa kao začetnika misli koja je dovela do uništenja prirode s jedne strane i osobito nehumanog odnosa prema životinjama s druge strane.

Za novovjeku filozofiju je karakterističan obrat prema subjektu, drugim riječima obrat prema čovjeku. Čovjek postaje središnjom temom filozofije, pa se tako kroz čovjeka kao središte, promatraju druge teme. O toj primarnosti čovjeka kao filo-

zofske teme govori i J. Maritain kad kaže kako kartezijanske ideje ne proizlaze iz stvari, nego poput anđeoskih ideja, od Boga. Na taj način – kaže J. Maritain – “ljudska duša ne samo da samostalno postoji, kao su to naučavali stari, te oživljuje tijelo i daju mu postojanje, nego je, bez tijela, izravno primila od Boga sve djelatno savršenstvo koje joj odgovara. Tako je uništena povezanost razuma i tijela, ili bolje rečeno, razum je izokrenut. Ako naime tijelo i osjetila nisu toj duši nužni pri postizanju tih ideja pa prema tome nisu ni oruđe kojim se ona usavršava u umnome životu i razmatranju istine, tada, kako je tijelo radi duše a ne obrnuto, tijelo i osjetila postoje samo zato da duši - kojoj je za mišljenje potreban samo Bog i ona sama – pribave sredstvo za praktično podlaganje zemlje i sveukupne stvarne prirode; tako se duševno dobro smješta u podlaganje materijalnog svijeta. A taj svijet, koji u cijelosti manje vrijedi od nekog duha, skupo će duhu naplatiti tu krivu usmjerenost. Riječ je o Anđelu oklopljenu u željezo, a on posredstvom bezbrojnih ruku Mehaničke produžuje svoje vrhovno djelovanje na tjelesni svijet! Jadna li anđela koji okreće žrvanj, podčinjen je tvarnim zakonima i uskoro će se onesvijestiti pod kotačima rasklimana planetarnog stroja...” (Maritain, 1995:72) Maritain nas ovdje upozorava na još jednu karakteristiku kartezijanske filozofije, a to je središnje mjesto duše u njoj. Duša je, kako je naučavao Descartes, središte univerzuma, ona je onaj dio čovjeka koji je značajan, onaj dio misaonog bića koji je izravnu u vezi s Bogom. Međutim, dobro primjećuje Maritain, ta – kako je on naziva anđeoska duša – oklopljena je željeznim tijelom, a tijelo je podložno tvarnim zakonima.

Ovaj Maritainov navod donijeli smo da ilustriramo nekoliko stvari. Prvo, željeli smo prikazati obrat prema subjektu koji se dogodio u Descartesovoj filozofiji. Drugo, htjeli smo okvirno prikazati dimenziju Descartesovog idealizma koji proizlazi iz tog obrata. I treće, htjeli smo ilustrirati inferiornost tvarnog svijeta koja proizlazi iz činjenice dominantnosti ideja. Upravo u ovom trećem segmentu leži problem koji bismo htjeli osvijetliti. Ipak, prije toga potrebno nam je prikazati neke druge aspekte problema vezanih uz našu temu.

Priroda i ekologija

Nedvojbeno je utjecaj čovjeka na prirodu poguban, međutim takav utjecaj nije samo *specificum* suvremenog doba, pa traje uz manje promjene sve do danas. Iako je porastom tehničke moći, kako je već rečeno, čovjek bio uvelike opasniji po prirodu. Razina uništenja prirode koja dosegla svoj vrhunac u industrijskoj civilizaciji Zapadnog svijeta, svoje početke imala je daleko ranije, jer je čovjek oduvijek djelovao nasilno na prirodu. (Lübbe i Stöcker, 1990:23) Tako J. L. Arsuaga govoreći o izumu lovnog oružja, kaže kako su ti "revolucionarni načini ubijanja iz daljine (izbacivač koplja i luk) bez ikakve sumnje promijenili ravnotežu između čovjeka i njegove lovine. Postoji velika razlika između približavanja bizonu s kopljem ili probadanja s velike daljine sa sulicom izbačenom iz izbacivača koplja ili sa strijelom. Ako su projektili bili otrovni, što nije poznato, učinak im je bio još strašniji. Mnogi autori smatraju da je narušavanje ove ravnoteže, kojeg je uzrokovala tehnologija, rezultiralo

rao izumiranjem brojnih vrsta sisavaca: po prvi bi put ljudsko biće zadalo ekološki udarac velikih razmjera, dakle nešto što nije suvremeni i isključivi grijeh industrijskih društava." (Arsuaga, 2005:171) Spomenimo samo kao dopunu ovom navodu kako se vjeruje se da se izbacivač koplja pojavio prije oko 20 000 godina, a najstarija poznata strijela stara je oko 11 000 godina.

Danas gotovo svaka misao nosi odrednicu "ekološki", tako da to odrednica postaje gotovo *brand*, koji svemu daje dimenziju suvremene prihvatljivosti ili omogućava tržišnu vrijednost. Ipak nije sasvim tako, mnogo toga od onog što se naziva ekološkim daleko je od ekologije. S druge strane potreba zaštite prirode, koja je sigurno imperativ, dobiva sve češće trgovački (komercijalni) karakter i samim time biva sve udaljenija od svoje zadaće, a to je očuvanje prirodne izvornosti i biološke cjelovitosti. Smatramo iznimno značajnim, kako za cjelovitost ovog rada, tako i za shvaćanje odnosa suvremenog čovjeka prema prirodi, malo temeljitije pojasniti termine ekologije i zaštite prirode.

Možemo tako reći da "ekologija (grč. "*oikos*", dom, obitavalište, stanište, domaćinstvo i "*logos*", znanje, govor, smisao) jest znanost o domaćinstvu prirode, o međusobnim odnosima i utjecajima žive i nežive prirode, o međusobnim ovisnostima živih bića i njihove životne sredine. U središtu pažnje ne stoji neki organizam, neka populacija ili životna zajednica, ne stoji građa ili svojstva životnog prostora, to su predmeti istraživanja mnogih drugih znanosti, nego je u središtu pažnje njihova međusobna ovisnost. Tako gledajući, ekologija je jedna sinoptička, multidisciplinarna znanost, za njene specifične potrebe uvijek nanovo komponirana sinteza mnogobrojnih drugih znanstvenih disciplina i istraživačkih metoda; moglo bi se reći: od botanike, antropologije, geologije, tloznanstva, klimatologije, hidrologije i fizičke geografije do humanbiologije, ekonomije, sociologije, etike i politike, želimo spomenuti samo važnije okosnice." (Glavač, 2001:20) Iz ovoga se vidi da kada govorimo o ekologiji ne može biti riječi o mnogim stvarima koje se smatraju ekološkima, kao što je na primjer "ekološka poljoprivreda" ili "ekološka svijest". U prvom slučaju prije bi bilo riječi o prirodnom uzgoju bilja, dakle onom koji ne bi koristio kemijska sredstva ili ne bi vršio invazivne mehaničke zahvate na tlu. U drugom slučaju riječ je o svijesti građana koja bi išla u smjeru korištenja obnovljivih izvora energije, u smjeru smanjenja korištenja artikala čija uporaba dovodi do postojanja velike količine otpada zbrinjavanje kojeg je isto tako invazija na prirodu, i što je najvažnije u smjeru kojem bi se, koliko je to moguće smanjivao korištenje resursa jer je korištenje uvelike u opreci s očuvanjem.

Prije no što nešto više kažemo o imperativu zaštite prirode kažimo još da je "ekologija znanost o međusobnim odnosima i ovisnostima organizama i njihovog neživog okoliša. Ekologija je sinoptička znanost koja se bavi međusobnim utjecajima žive i nežive prirode na lokalnoj, regionalnoj i globalnoj razini. U svojoj biti ona je znanost o strukturama i funkcijama ekosustava, koja pruža znanstvenu osnovu za zaštitu prirode, te potiče i prati učinkovitost tehničkih mjera i uređaja za zaštitu okoliša. Ekologija je jedna od rijetkih prirodnih znanosti, koja je po svojim osnovnim intencijama posve integrirana u svjetonazor modernog čovjeka"(Glavač, 2001:21).

Možemo kazati, na temelju ovog do sada rečenog, da ekologija, kako kaže V. Glavač, pruža znanstvenu osnovu za zaštitu prirode, no to dakako ne znači da su ekologija i zaštita prirode isto. Kada je riječ o zaštiti prirode tada možemo kazati kako je zaštita prirode "strukovno područje kojemu je zadaća očuvanje rijetkih i ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, rijetkih, ugroženih ili primjerno građenih životnih zajednica i njihovih staništa (biotopa), preostalih, prvobitnih ekosustava, kao i očuvanje, njega i unapređivanje krajobraznih prostora koji se odlikuju posebnom ljepotom, biodiverzitetom, općim gospodarskim i rekreativnim značenjem, ili koji su po svojem prostranstvu, građi i funkcijama od opće važnosti za očuvanje biosfere." (Glavač(a), 2001:40) Vidimo da zaštita prirode primarno ne proučava, nego provodi konkretne mjere zaštite i očuvanja, i u tom pogledu se naslanja na ekologiju.

Ukoliko bismo naslov ovog poglavlja formulirali u obliku pitanja ono bi glasil: koje su temeljne dimenzije shvaćanja prirode suvremenog čovjeka? Ukratko, recimo kako čovjek suočenjem s problemima uništenja prirode, problemima koji u krajnjoj konsekvenci donose i mogućnost nestanka samog čovjeka, mijenja svoj stav prema prirodi. Ne smatra se prirodu samo izvorom sirovine i prostorom za odlaganje otpada ili prostorom u koji je moguće nekontrolirano izvršiti ispuštanje štetnih tvari bez posljedica. Sve više i u ekonomskim procesima stavka "zaštite prirode" ili "štetnost utjecaja na okoliš" igra sve veću ulogu. Suočeni s dnevnim nestajanjem mnogih vrsta spremni smo modificirati svoj stav koji je do sada išao u smjeru shvaćanja vječnosti i neuništivosti prirode. Naše vrijeme konačno je donijelo svijest kako je priroda uništiva i iscrpiva. Međutim kulturološke i ekonomske (financijske!) dimenzije našeg života još se nisu sasvim promijenile, još uvijek, uglavnom, djelujemo na način koji ne mijenja bitno okolnosti poboljšanja odnosa prema prirodi. Ekspanzija, razvoj i napredak glavni su modeli mišljenja, a održivost nije postala stalna karakteristika našeg mišljenja kada je riječ o odnosu prema prirodi.

Mnogi smatraju kako je Descartes uvelike drži odgovoran za gledište koje prirodu shvaća kao mjerljivu protežnost, koja je čovjeku podložna i dana na korištenja. Moramo reći da Descartes, kao i vrijeme u kojem je živio, nije mogao razviti svijest o značaju prirode za život čovjeka, što je rezultiralo nekim mislima koje njegovim kritičarima idu u prilog. Međutim svjetonazor koji je primijenio njegove stavove, ili neke stavove proglasio njegovima, pa ih primijenio, nije primarno Descartesov iako je u njemu našao značajni uzor.

OBRISI DESCARTESOVE FILOZOFIJE

"S Descartesom se opraštamo od svijeta Tome Akvinca – i Dantea, s jednom erom socijalnog i državnog uređenja, osnovanom na aristotelovskom realizmu i kršćanskom, prekogrobnom vjerovanju, te počinjemo vijek liberalne, individualističke misli, koja na ekonomskom polju rađa kapitalizmom." (Ćepulić, 1937:13) Ove riječi

D. Čepulića nastale su o tristotoj obljetnici Descartesove *Metode* (1637-1937), i čak unatoč primjetnoj arhaičnosti nose i danas zapažljivi smisao. Isti autor nastavlja: "Descartes je stajao na početku one subjektivističke ere, u kojoj se stali rušiti autoriteti. Njegovu veličinu nijekati – za to nemamo dosta smionosti, za to nemamo dosta nezahvalnosti. Njegovom primjeru imamo zahvaliti sav onaj čudesni svijet tehnike oko nas, tako čudesni," koji je kako tvrdi D. Čepulić doveo do izmjene i slike cijelog svijeta. "Cio svijet danas je kao jedna točka. Je li pak sav taj tehnički napredak samo blagoslovljeno izrabljen?! Ali uza sve, što mu duguje čovječanstvo, trebamo da budemo svjesni da doista od njega počinje idealistička filozofija, koja odvodi od realnosti, od objekta, dakle i od autoriteta, te dolazimo pod vlast subjektivizma, lomnih zgrada novovjekih filozofija, protuslovnih individualističkih, nekonstruktivnih." (Čepulić, 1937:34)

Ove navode donijeli smo kako bismo prikazali dvostrukost koja dominira ocjenom Descartesove filozofije i života uopće. S jedne strane vidljivo je filozofsko divljenje koje Descartes neopozivo uživa, a s druge strane daje se do znanja kako su brojne negativnosti kojima, navodno, obiluje zapadnjačka misao i Descartesovo djelo, ili im je barem on začetnik.

Upravo u ovim okvirima, mogli bismo reći, primjećujemo stanoviti procjep u kojemu se nalazi Descartesova filozofija. Naša je zadaća u okviru ovog rada promotriti opravdanost i utemeljenost kritika koje se upućuju Descartesu, a koje se ujedno dotiču novovjekog i suvremenog odnosa prema prirodi.

Ipak prije no što pređemo na tu temu potrebno je dati nekoliko općih informacija vezanih uz Descartesovu filozofiju. Svakako je odmah u početku potrebno istaknuti da je Descartes bio uistinu genijalni um, njegovi interesi, kako oni filozofski, tako i oni prirodnoznanstveni u mnogo čemu doticali su mnoge probleme koji još i danas plijene filozofsku i prirodnoznanstvenu pažnju. Njegovi doprinosi, osim na području filozofije, vidljivi su i na području geometrije, matematike, fiziologije, astronomije i drugdje. Kada je riječ o filozofiji, Descartes stoji po početku novovjeke tradicije, kako je već bilo riječi, i otvara brojna pitanja vezana uz odnos čovjeka prema njegovoj okolini. Tako ga možemo smatrati ako ne već utemeljiteljem, onda barem započinjateljem moderne ontologije, filozofije spoznaje, djelomice etike i filozofije prirode.

R. Šajković smatra da je Descartes autor preokreta, odnosno filozofske i znanstvene revolucije, koja nosi gotovo potpuno viziju modernog svijeta. Ujedno Descartes je, smatra Šajkovićeva, oslobodio filozofiju stega prošlosti i uputio čovjekove stvaralačke moći na vladavinu nad svijetom prirodnih i ljudskih stvari. (Šajković, 1978:I-13) Ukoliko prihvatimo ovu konstataciju, a postoje dobri razlozi da to učinimo, moramo se zapitati čime je Descartes bio motiviran u vlastitom djelovanju. Odgovor na to pitanje donosimo u obliku navoda iz spomenute knjige. "On je smatrao – tvrdi Šajkovićeva – da znanja koja se stječu putem posebnih znanosti i filozofije nisu u tolikoj mjeri plod ljudske znatiželje, koliko su izraz stvarnih životnih potreba". Drugim riječima za Descartesa je korisnost bila "mjerilo prave i nepatvorene mudrosti. Od znanosti i filozofije ovaj mislilac je ponajprije očekivao da pru-

žaju istinske koristi, obilje plodova i "nova bogatstva", te da tako ljudski život učine što lakšim i što udobnijim. Descartes je zahtijevao takvu mudrost koja će čovjeku omogućiti da ovlada prirodnim zakonima, te da postane gospodar i vlasnik (sopstvenik, R. Š.) prirode." (Šajković, 1978:I-15) Dvije su karakteristike Descartesove filozofije značajne koje moramo ovdje zapaziti, to su činjenica racionalnosti, s jedne strane i činjenica korisnosti djelovanja s druge. Pokušajmo sada promotriti neka važnija poglavlja Descartesove filozofije.

Znanost

Od uistinu velikog Descartesovog opusa odabrali smo nekoliko tema za koje smatramo da su značajne i da nam njihova razrada može pomoći u našim promišljanjima u ovom radu. Prva od spomenutih tema koje bismo se ovdje željeli dotaknuti je tema znanosti.

U prvom redu je potrebno naglasiti da u Descartesovom vremenu znanost nije izgledala ovako kao danas. U grčkom vremenu, a djelomice i u srednjovjekovlju, nije postojala jasna crta razgraničenja znanosti i filozofije kako postoji danas. Mnogo od ovog misaonog sustava preživjelo je i do Descartesovog vremena. Ipak u njegovom vremenu, ili neposredno prije njega, osobito nakon Alberta Velikog i Tome Akvinskog s jedne strane, a Francisa Bacona, Galilea Galilea, Johanesa Keplera i Nikole Kopernika s druge, došlo do sve većeg interesa za proučavanje prirode i stvaranja sustava znanja utemeljenog na promatranju, mjerenjima i eksperimentu.

Descartes je svakako mnogo doprinio razvoju novog pogleda na proučavanje prirode i na, uvjetno rečeno, prirodnoznanstvena istraživanja. R. Šajković smatra da je Descartes odigrao veliku ulogu, na planu stvaranja nove znanosti, time što se suprotstavljao s jedne strane skolastičkom sustavu znanja, osobito aristotelizmu, a s druge strane renesansnom naturalizmu. Kada je riječ o renesansnom poimanju prirode Descartes je nadišao uvjerenja koje je u tom vremenu prevladavalo, uvjerenje kako je priroda živo biće. O takvom shvaćanju svijeta i prirode T. Vereš kaže: "kolikogod ime Ivana Keplera doziva u pamet jednog od najznačajnijih predstavnika novovjekovne astronomije, ipak treba kazati da i on vjeruje da Zemlja posjeduje Um, jer izvanredno vješto pronalazi svoj put među nebeskim tijelima. Animističko poimanje prirode dolazi do vrhunca u naturalističkom panteizmu G. Bruna. U nj priroda zauzima mjesto Boga, zvijezde su ponovo postala božanska bića dok su kod Demokrita to prestala biti. Život i svijest ne samo da nisu odsutni iz anorganske prirode nego su u njoj, naprotiv, najprisutniji na tajanstven način i najdjelotvorniji." (Vereš, 1991:427) Protiv takvog divinizarajućeg gledanja na prirodu borio se Descartes, a taj njegov napor išao je u smjeru stvaranja nove znanosti. Jedna od glavnih karakteristika te "nove" znanosti bila je i matematika. Tako R. Šajković smatra da je Descartes postao jedan od osnivača moderne znanosti prije svega zato što je u potpunosti shvatio ulogu i značaj matematike u istraživanju prirode, određivanju i izražavanju njenih zakonitosti. (Šajković, 1978:I-71) Matematika, smatrao je Descartes, omogućava znanosti da istraživanje usmjeri tako da ono postane preciznije i točnije.

Druga karakteristika Descartesove znanosti, koju ćemo samo spomenuti, jest važnost koju pridaje eksperimentu. U Descartesovom znanstvenom radu eksperiment je igrao

važnu ulogu. Rekli smo već da je Descartes dao obol mnogim znanstvenim disciplinama, kao npr. optici i fiziologiji. Upravo ovdje možemo vidjeti značajnu ulogu eksperimenta u Descartesovoj misli, kojim je želio postići veću izvjesnost u traženju istine. Značajna uloga eksperimenta u Descartesovoj filozofiji otvara probleme odnosa eksperimenta i racionalizma. Tako, kaže R. Šajković, pažnja koju je Descartes davao eksperimentu nije u skladu s predodžbom njemu kao teorijskom i spekulativnom duhu. (Šajković, 1978:I-73)

Na kraju ovog poglavlja potrebno je prikazati možda i najvažniji segment Descartesovog viđenja znanosti. To je korisnost znanosti, odnosno njena kvaliteta da služi na dobro svih ljudi. Tako Descartes smatra da "riječ filozofija znači studij mudrosti i da se pod mudrošću ne razumije samo razboritost u svakodnevnom životu, nego i savršena spoznaja svih stvari što ih čovjek može znati, kako za vođenje svog života tako i za održavanje svog zdravlja te za izum svih umijeća." (Descartes, 2002:235) Vidimo ovdje da Descartes znanost, a time i filozofiju, okreće iz područja čiste spekulacije u sferu korisnosti. Korisnosti koja bi imala čovjeku poslužiti kao temelj boljeg, sigurnijeg i lagodnijeg života. U tu svrhu kaže Descartes kako je "cijela filozofija poput stabla kojemu je korijen metafizika, deblo fizika, a grane su koje izrastaju sve ostale znanosti. Te se znanosti mogu svesti na tri glavne, naime na medicinu, mehaniku i moral. Pod moralom razumijem najviši i najsavršeniji moral, koji, pretpostavljajući sveukupnu spoznaju drugih znanosti, sam tvori najviši stupanj mudrosti." (Descartes, 2002:244) Zaključimo ovaj okvirni prikaz Descartesove znanosti riječima R. Šajković koja kaže kako je "kartezijanska mudrost koja je, prožeta težnjom da služi općem dobru, nedvosmisleno bila humana i ljudska, nosila je u sebi još neke osobitosti. Zahvaljujući zapravo njima, kartezijanizam je značio revolucionarnu prekretnicu u shvaćanju odnosa koji postoji između čovjeka, njegovog spoznajnog, inventivnog i kreativnog duha s jedne strane, i vanjskog svijeta s druge. Kartezijanska mudrost je – nastavlja Šajkovićeva – težila koliko istinama kao takvim, toliko i korisnim uputama, odnosno pouzdanim putokazima u pravcu praktičnog stvaralaštva i plodotvornosti." (Šajković, 1978:I-108)

Tako Descartes misli da je "moguće doći do spoznaja, koje su za život veoma korisne, i da se mjesto ove spekulativne filozofije, koja se uči u školama, može naći praktična pomoću koje bismo tako točno upoznali snagu i djelovanje vatre, vode, zraka, zvijezda, nebeskog svoda i drugih tijela, koja nas okružuju, kao što poznajemo različite stručne vještine naših obrtnika, i mogli bismo ih na isti način upotrebljavati u sve svrhe, za koje su prikladna, te tako postati gospodarima i vlasnicima prirode." (Descartes, 1951:50) Isto tako trebalo bi tražiti i pogodnija medicinska sredstva, pomoću kojih bi se život učinio boljim, a ljude pametnijima i sposobnijima. Potrebno je dakle angažirati mnoge snage u tom procesu jer bi "stigli svi zajedno mnogo dalje nego što to može svatko za sebe." (Descartes, 1951:51)

Ovdje nam se, u kontekstu naše teme, neizostavno postavlja pitanje o položaju prirode u tom kartezijanskom konceptu korisnosti za čovjeka. Prije no što se osvrnemo na tu temu potrebno nam je prikazati, radi boljeg razumijevanja, temu metode u Descartesovoj filozofiji.

Metoda i um

Nijedna stvar na svijetu, kaže Descartes, nije bolje raspodijeljena nego zdrav razum, jer svatko smatra, da ga ima u tolikoj mjeri, te čak i oni, koje je najteže zadovoljiti u svemu drugom, nemaju običaj da ga žele više negoli ga imaju. Ovo su prve riječi Descartesovog spisa o metodi kojom bi se trebalo voditi u traženju istine. Ono što Descartes želi postići ovim spisom je stvoriti metodu koja bi mu omogućila proširivati svoje znanje i podizati ga malo po malo. (Descartes, 1951:12)

Potreba za takvom metodom učinila mu se vidljivom nakon što se je, kako sam priznaje, našao "zapleten u toliko sumnje i zablude, da mi se pričini, kako mi moje nastojanje da učim nije donijelo nikakve druge koristi osim sve dubljeg uvjerenja o mojem neznanju." (Descartes, 1951:13) Kako vidimo, u potragu za metodom on kreće nakon što je shvatio da metode koje je koristio ne ispunjavaju potrebe. Tražeći izvjesnost koja bi mu mogla pomoći u istraživanju istine, Descartes je zaključio, kako mu "čitanje starih knjiga", tj. učenje iz tradicije, ili kako ga on naziva "razgovor s ljudima prošlih vjekova" nalikuje na putovanje, a "tko na putovanje utroši suviše vremena, otuđi se napokon svojoj zemlji; a tko je suviše znatiželjan, što se dešavalo u prošlosti, obično vrlo malo zna, što se dešava danas." (Descartes, 1951:14) Međutim, ustanovljava Descartes, kako ni učenje iz iskustva ne vodi sigurnoj spoznaji. Ipak i promatranje svijeta nije sasvim izvjesno i ono nosi stanoviti stupanj varljivosti. Tako Descartes o tome kaže: "istina je, da sam našao, dok sam samo promatrao običaje drugih ljudi, jedva nešto, čime bih došao do neke sigurnosti, i primijetio gotovo isto toliko raznovrsnosti kao i ranije među mišljenjima filozofa." Promatrajući druge narode i njihove običaje Descartes je primijetio kako ne treba ni u što vjerovati čvrsto. "Tako sam se – kaže Descartes – malo po malo oslobađao mnogih zabluda, koje su u stanju pomračiti naše prirodno shvaćanje i učiniti nas manje sposobnima da prihvatimo ono, što je pametno." Vidimo da ni učenje iz "knjige svijeta" nije sasvim pouzdan oblik spoznavanja. Što bi, pitamo, moglo povećati izvjesnost znanja, ako ovo do sada rečeno, dakle učenje iz tradicije, osobito filozofske, i učenje iz iskustva, proučavanjem svijeta i oblika postojanja na njemu, nije dovoljno?

Nije dakle moguće pronaći čvrstu točku u dotadašnjem sustavu znanja koja bi Descartesu poslužila kao temeljni gradivni element buduće metode i znanosti koja bi trebala nastati na toj metodi. Descartes nije osobito zadovoljan skolastičkom logikom jer "njezini silogizmi i veći dio njezina naučavanja služe prije za to da se drugima objasne stvari, koje su poznate" ili "da se nekritički govori o onim stvarima, koje nisu poznate, negoli da se nauče." (Descartes, 1951:21) Potrebno je stoga ustanoviti pravila metode proučavanja koja bi zadovoljavala kriterije jasnoće, dakle treba ih biti dovoljno malo i moraju biti okrenuta istraživanju nepoznatog, a ne toliko omogućavati podučavanje poznatog.

Tako je Descartes je svoju metodu, koja bi trebala poslužiti sigurnoj spoznaji, sveo na četiri točke. Prvo, nikad ništa ne treba prihvatiti kao istinito, ako jasno ne spoznamo da je to takvo, a to činimo tako da svojim sudovima obuhvaćamo jedino ono što je tako jasno i razgovijetno. Vidljivo je da ovo pravilo pretendira na evidentnost. Evidencija je posebna intelektualna intuicija. Jasna je ona spoznaja koja je pozornom duhu života

živa i otvorena, a odjelita ona koja pored jasnoće tako od svega drugog odijeljena i rastavljena da u sebi sadrži ono što je jasno. Drugo pravilo je da svaku teškoću podijelim u onoliko dijelova, na koliko je to moguće i koliko je potrebno radi njihovog najboljeg rješenja. Treće pravilo je da "svoje misli upravljam izvjesnim redom polazeći od najjednostavnijih i najrazumljivijih predmeta", pa se stupnjevito uzdizati do najsloženijih pretpostavljajući red čak između onih, koji po prirodi ne prethode jedni drugima. Posljednje pravilo je da sve treba potpuno "pobrojati i načiniti opće preglede da mogu biti siguran da nisam ništa izostavili." (Descartes, 1951:23)

Koristeći ova pravila Descartes je želio stvoriti znanost – filozofiju koja bi bila nalik na strogu analitičku znanost – matematiku. Tako on kaže kako je imao na umu "da su od svijetu, koji su prije toga tražili istinu u znanostima, jedini matematičari bili u stanju pronaći neke dokaze, tj. neke sigurne i očite razloge, te nisam nimalo sumnjao u to, da su oni proučavali najjednostavnije stvari. " Descartes još dodaje kako je ovom metodom najviše bio zadovoljan zato jer mu je "pružila jamstvo, da se u svemu služim svojim umom, ako ne već potpuno, onda u najmanju ruku na najbolji način". (Descartes, 1951:23)

Do sada smo spomenuli Descartesov stav prema filozofskoj tradiciji, prema učenju iz iskustva i potrebu za stvaranjem jedne značajnije metode koja bi osigurala veći stupanj izvjesnosti u spoznaji. Zaustavimo se sada na trenutak na tome. Potrebno je primijetiti kako je temelj Descartesove spekulacije o sigurnosti spoznaje uvjerenje da osjetila ponekad varaju. Tako Descartes dolazi do zaključka kako su sve stvari koje su ušle u njegovu svijest nisu istinite kao niti obmane snova. "Ali sam odmah primijetio – kazuje dalje Descartes – da, dok sam htio tako misliti, da je sve krivo, nužno treba da ja, koji mislim, jesam nešto. I pošto mi je bilo jasno, da je ova istina: mislim, dakle jesam tako čvrsta i tako pouzdana, da ni najpretjeranije pretpostavke skeptika nisu u stanju uzdrmati, prosudio sam, da je bez promišljanja mogu prihvatiti kao prvo načelo filozofije, koje sam tražio". (Descartes, 1951:23) Međutim, sada kad je ustvrdio da jest, Descartes se pita što je on to, što jest? Tako kazuje da je "supstancija, koje je čitava bit ili priroda u tome da misli i kojoj za bivanje nije potrebno nikakvo mjesto niti zavisi od bilo koje materijalne stvari. Prema tome je ovo ja, tj. duša koja me čini onim, što jesam, potpuno različna od tijela i može se čak lakše spoznati nego tijelo, a da njega i nema, ona bi ipak ostala to, što jest." Ovo bismo mogli označiti početkom Descartesovog dualizma, koji čovjeka razdvaja da dva dijela, međusobno nesvodiva na jedno, ali ipak spojiva dijela: na tijelo i dušu.

Tu srećemo dva možda najznačajnija momenta Descartesove filozofije, s jedne strane njegov čuveni *cogito*, i s druge strane učenje o tijelu i duši. Upravo ovo drugo učenje uvelike određuje čovjeka i njegov položaj u svijetu, pa tako i odnos prema prirodi.

Čovjek

Descartes kaže kako je Bog "stvorio tijelo čovjekovo potpuno nalik na naše i u pogledu vanjskog oblika njegovih udova i u pogledu unutarnjeg sastava njegovih organa" (Descartes, 1951:40), ujedno, Bog je stvorio razumnu dušu i sjedinio je sa

tijelom. Ipak, vratimo se sada na trenutak Descartesovom *cogitu*. Tražeći pouzdanu točku koja bi mogla postati ishodištem filozofije Descartes dolazi do spoznaje kako je činjenica da onaj koji misli ujedno i egzistira jedina istinita i čak ni neki obmanjivač ne bi mogao umanjiti njenu vrijednost. Tako Descartes kaže: "*sigurno bih bio, ako bi se u to uvjerio*. Ali postoji ne znam koji obmanjivač, veoma moćan i veoma lukav koji me uvijek vara; a neka vara koliko god može, ipak nikad neće postići da ne budem ništa sve dok mislim da nešto jesam. Stoga, pošto se o svemu tome dobro promislilo, može se reći kako ovaj iskaz: *Ja jesam, ja egzistiram*, koliko god ga puta izrekao ili duhom poimao, nužno jest istinit." (Descartes, 1975:204) Dakle, biće koje može misliti, ne može biti neistinito, niti može ne postojati. Descartes kaže dalje: "*Misliti?* Tu pronalazim: *mišljenje jest*: jedino se ono ne može od mene otrgnuti. Ja jesam, ja egzistiram, sigurno je. A koliko dugo? Naravno, toliko koliko mislim: a može pak biti: prestanem li sa svakim mišljenjem, prestajem odmah i sa svakim bitkom. Ne tvrdim sada ništa osim što je nužno istinito: ja sam stoga ukratko stvar što misli (*res cogitans*), to jest duh (*mens*), ili duša (*animus*), ili razum (*intellectus*), ili um (*ratio*), što su nazivi kojih mi značenje ne bijaše poznato ranije. Ja sam dakle stvar istinita i odista egzistirajuća; ali kakva stvar? Rekoh koja misli." (Descartes, 1975:205)

Ovdje bismo mogli zapaziti kako je riječ o idealizmu, koji u ovakvo, obliku koji zastupa Descartes svodi čovjekove postojanje na dimenziju misli, čovjek postoji ukoliko misli. Ovdje se nećemo baviti problemima Descartesovog idealizma i njegove uloge u povijesti filozofije, nego ćemo radije promotriti postoji li još neki entitet, biće koje egzistira, a ne da se svesti na ovaj spomenuti modus mišljenja.

U Descartesovoj filozofiji postoji još jedan značajni pojam kojim on označava biće koje ne misli, a koje ipak postoji. Riječ je o protežnosti, *res extensa*, odnosno o materijalnoj karakteristici ljudskog tijela, ali i o glavnom obilježju svega što postoji, a nije jednako čovjeku ili Bogu. Značajna razlika između ove dvije kategorije postojanja jest što je duh nedjeljiv, a materija, odnosno ono što Descartes obilježava terminom *res extensa*, jest uvijek djeljivo. U konačnici ovo promišljanje bi dovelo do teme mehanicizma u Descartesovoj filozofiji gdje se na poseban način promatraju problemi protežnosti i uspoređuje ljudsko tijelo i, osobito, tijelo životinje sa strojem. (Guenancia, 1986:59) Ovaj problem, barem što se tiče ovog rada, ostavljamo po strani.

Možemo sada dati sažeti prikaz izlaganja koje smo dali vezano za Descartesovu filozofiju u okvirima ovog rada. Kada smo govorili o znanosti, kako Descartesovom shvaćanju, tako i znanosti njegova vremena, rekli smo da je ona bitno usmjerena na čovjekovu korist, sa glavnom zadaćom da učini čovjekov svijet ugodniji i sigurniji za život. S druge strane Descartes je misaonom intervencijom čovjeka, ili bolje reći misaono biće, postavio u središte svega. Čovjek je misleće biće, a sve ostalo različito je od njega. Ujedno to ostalo u određenom je inferiornom položaju prema čovjeku, koji je s jedne strane Božja slika, a s druge strane posebno biće jer se sastoji od duhovne i materijalne komponente. U ovom radu nastojali smo izbjeći govor o ovom problemu, koji se u terminologiji povijesti filozofije naziva *mind &*

body problemom, i u kojem Descartes sa svojim tumačenjima zauzima značajno mjesto. S druge strane smatramo vrlo važnim promotriti Descartesovo gledište kada je riječ o prirodi. Ovo promišljanje opterećeno je brojnim interpretacijama, koje smo i tokom ovog rada više puta spominjali, koje Descartesa vide kao začetnika suvremene destrukcije prirode. Je li doista tako?

PRIRODA KAO PROTEŽNOST

Čovjek je oduvijek djelovao destruktivno prema prirodi. Ova destruktivnost povećala se s povećanjem tehnološke moći, a dosegla svoj vrhunac (nadajmo se!) u suvremenom dobu. Više puta je naglašeno tokom ovog rada da se Descartesa smatra, barem neizravno, odgovornim jer je svojim mišljenjem, osobito učenjem o tvornom i mislećem biću kao na jedno nesvodivim kategorijama postojanja omogućio čovjekovu dominaciju nad prirodom i njeno nesmiljeno, masovno uništenje. Priroda je tako postala protežnost, čovjekov resurs, koji ima poslužiti čovjeku u ostvarenju svih ciljeva koje čovjek postavi, a krajnji cilj bi bio postići potpuno gospodstvo nad prirodom. Mi se s ovom idejom koja ide u smjeru optužbe Descartesa samo djelomice slažemo.

Kada govorimo o potrebi gospodarenja nad prirodom tada neizravno priznajemo vlast prirode nad čovjekom. Čovjek ima potrebu nadvladati ono čega se boji, ono što mu na određeni način stvara prijetnju, ono što ga može uništiti ili ono što mu onemogućava neko napredovanje. Čovjek je (i) prirodno biće, i kao takav, podložan je njenim zakonitostima. Kada govorimo o prirodnim zakonitostima, tada zapravo govorimo o antropocentričnoj predodžbi o prirodi koja se nastoji svesti u određeni okvir koji, ako se već njime ne može upravljati, a onda ga barem treba poznavati da bi se mogle predvidjeti negativne posljedice po čovjeka koje iz nje mogu doći. Priroda se ne ravna po zakonima, jer su zakoni čovjekovo misaono djelo. Tako kada govorimo o prirodnim zakonima, kao što je recimo zakon gravitacije, tada govorimo o određenom primijećenom načinu događanja od kojeg nema odstupa, ili ga mi radi vlastitog tijesnog okvira promatranja ne možemo primijetiti. Već se i iz ovih riječi vidi potreba za dominacijom nad prirodom, koja je smatramo, čovjeku imanentna.

Kada je s druge strane riječ o Descartesovom shvaćanju prirode, što je jedna od središnjih tema ovog rada, potrebno je naglasiti kako priroda nikad nije bila izravno tema Descartesovog promišljanja. Ona je to postala samo posredno, preko čovjeka, koji je jedina tema Descartesove filozofije. Čovjek i njegova dobrobit, i čovjek i njegovo središnje mjesto u svijetu. Tom dimenzijom određeno je svako shvaćanje čovjeka i prirode u vremenu nakon Descartesa.

Ipak moramo se djelomice složiti s Cassirerovom ocjenom Descartesovog odnosa prema prirodi. "U prvom se pogledu – kaže Cassirer – odmah osjeća da riječ "priroda" za Descartesa dobila posve drugačiji prizvuk i primila drugačiji smisao nego što ih je imala za filozofiju prirode 16. stoljeća. Kod njega ne osjećamo ništa

od onog entuzijastičnog uranjanja u prirodu, od one predane ljubavi za nju kakva je bila karakteristična za renesansu i koja je svoj filozofski izraz našla u dijalozima Giordana Bruna. On se ne gubi u puninu prirode i ne opija se njezinom beskonačnošću. Jer za njega priroda nije kao za Bruna vječan i nepresušan izvor *života*. Život je napustio prirodu kako bi se posve povukao na čovjeka." Ovdje bismo mogli zastati i reći kako je čovjek, kao jedini objekt Descartesove misli bio vrijedan promišljanja jer je posjedovao razum, točnije mogućnost mišljenja i bio je slika Božja. "Sav biljni i životinjski život – nastavlja Cassirer – je automat bez duše čije kretanje podliježe čisto mehaničkim zakonima. Zato priroda kao takva ne zaslužuje ni ljubav ni divljenje. Ona nije ništa drugo nego protežnost u dužinu, širinu i dubinu - a kako bi se puka protežnost mogla voljeti i kako bi joj se moglo diviti? Ono što je doista vrijedno divljenja nije priroda kao predmet spoznaje već sama spoznaja i njezina snaga da matematički pojmi univerzum." (Cassirer, 1997:193) I ovdje se vraćamo na čovjeka, jer je on jedini kadar pojmiti, jedini on može dohvatiti smisao postojanja. Tako sve drugo, pa i priroda, ostaje u drugom planu.

ZAKLJUČAK

"Svako doba ima svoju spasonosnu riječ. Terminologija osamnaestog stoljeća kulminira u pojmu *uma*, ona devetnaestog u pojmu *razvoja*, a sadašnja u pojmu *života*. Svako doba označuje time nešto različito; um uzdiže ono bezvremeno i opće obvezatno, razvoj neprekidno postajuće i rastuće, život demonski igrajuće, nesvjesno stvaralačko. Unatoč tomu, svako doba hoće shvatiti jedno te isto, sadržaj riječi biva mu samo sredstvo, da ne kažemo izgovor kako bi se ona posljednja dubina stvari učinila vidljivom, bez koje, ako je nismo svjesni, svako ljudsko činjenje ostaje bez pozadine i besmisleno." (Plessner, 2004:31)

Možda bismo mogli, tragom ovog Plessnerovog navoda, zaključiti kako je središnja misao našeg vremena, uz zaštitu ljudskih prava, ona koja govori o zaštiti i očuvanju prirode. Međutim, čovjek je imperativa zaštite prirode postao svjestan tek onda kad se suočio s njenim uništenjem, tim više, kada je postao svjestan da je on sam uzrok tog uništenja. Ideje napretka i razvoja, koje su dominirale prošlim stoljećima, ustupaju mjesto idejama očuvanja i zaštite, međutim esencijalno, čovjekovo djelovanje, globalno gledajući, premalo s mijenja da bi te ideje zaživjele i dobile mogućnost ostvarenja. Kada se govori o održivom razvoju to se čini iz razloga što "obični" razvoj nije više moguć, jer se njime trasira put u uništenje. Održivi razvoj bi trebao pronaći način da omogući čovjekovu dobrobit, ali i očuva prirodnu cjelovitost. Promiče nam ovdje misao kako je očuvanje prirodne cjelovitosti u biologskom, ali i genetskom obliku, zapravo pozadina očuvanja čovjekove cjelovitosti i postojanja. Ako je ovo naše vrijeme u nečemu posebno tada je to svijest da smo priroda bića, i da smo u svojem postojanju ovisni o prirodi, a da ona, naprotiv, nije ovisna o nama. To vodi neizostavno do zaključka kako priroda bez čovjeka može, a on bez nje nikako. I opet se vrtimo u krug: čovjek – priroda, priroda – čovjek, bez

stvarnih zamisli, i djelovanja koje bi nas iz tog začaranog kruga iznijelo u neki novi način življenja.

Drugi dio ovog rada doticao se Descartesove misli s namjerom da se prikaže njegova uloga u rušilačkom pohodu čovjeka na prirodu. Uistinu mnoge su Descartesove misli išle u smjeru koji se mogao smatrati, pa je tome i poslužio, dobrom podlogom za generiranje tvrdog antropocentrizma, koji traje do danas i zahtijeva potpuno gospodstvo čovjeka nad prirodom. Ipak, posredstvom suočenja s propašću ta je želja danas pomalo umekšana. Kada je riječ o ulozi Descartesove misli u okviru povijesti filozofije dobro je imati pred očima riječi mnogih filozofa. Tako kaže D. Pejović: "kao što se Descartesovo mišljenje smatra ugaonim kamenom novovjekovne filozofije, tako i njegova recepcija te interpretacija tvore integralni dio ne samo filozofije, nego također i europskog duha uopće kao i znanstveno-tehničke civilizacije planetarnog doba, što se svestrano potvrđuje mnogim primjerima do danas." (Pejović, 2002:63) Koliko je ta misao bila pogubna po prirodu, nije toliko stvar samog Descartesa, koliko onih koji su u njemu našli oslonac za svoje misli i djelovanje. Završimo na kraju riječima E. Cassirera koji kaže kako "Descartes pripada onim misliocima kod kojih su život i djelo u potpunom suglasju. Sama misao ovdje oblikuje život te određuje njegov sadržaj i njegovu osebnost. Jer metodički duh iz kojega kod Descartesa izrasta nova forma filozofije i znanstvene spoznaje vlada cjelinom njegova života. Tu se ništa ne prepušta samovolji i slučaju. Život se izgrađuje prema čvrstom jedinstvenom planu koji je Descartes stvorio još u mladosti i kojega se otada strogo i ustrajno držao. Taj je plan isti kao onaj koji vodi njegovo filozofsko istraživanje i rad u području matematike i fizike. Važno je slomiti moć "tamnih predodžaba" i tupih afekata te kako u području spoznaje tako i u području volje uspostaviti vlast jasnih i razgovijetnih ideja. Kao što po Descartesu za misao ne može biti veće opasnosti ni goreg iskušenja nego da se zavede tako da poseže sad za ovim sad za onim problemom i da od jedne zadaće skače k drugoj, tako se ni život ne smije raspadati na niz pojedinačnih odluka koje su određene onime što zahtjeva trenutna sklonost i trenutna potreba. Pravo mišljenje ne može se odvijati u skokovima nego zahtijeva jedinstveno i stalno kretanje. A ista ta sklonost, ista postojana sigurnost traži se i za oblikovanje karaktera i moralne osobnosti. Stoga je riječ o jednoj jedinstvenoj odluci duha, o jednom te istom činu intelekta i volje koji određuje put Descartesovu istraživanju i njegovu životu." (Cassirer, 1997:137)

Descartes je sebi kao cilj postavio dobrobit čovjeka, i to je smatramo barem djelomice ostvario. Nažalost na tom putu k čovjekovom boljitku priroda je postala kolateralnom žrtvom, plativši sobom cijenu čovjekova napretka. Možda će naše vrijeme u tom horizontu odnosa čovjeka i prirode donijeti neku novost koja bi bila pogodna za oboje: i čovjeka i prirodu.

LITERATURA

- Arsuaga, J. L. (2005). **Ogrlica neandrtalaca**. U potrazi za prvim mislima. Zagreb: Izvori.
- Cassirer, E. (1997). Descartes. **Osnovni problemi kartezijanstva**. Descartes i njegovo stoljeće. Zagreb: Demetra.
- Descartes, R. (1975). **Meditacije o prvoj filozofiji**. U kojima se dokazuje Božja egzistencija i razlika između ljudske duše i tijela. u: Husserl, Edmund. **Kartezijanske meditacije**. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine.
- Descartes, R. (1951). **Rasprava o metodi pravilnog upravljanja umom i traženja istine u naukama**. Zagreb: NZMH.
- Dekart, R. (1981). **Strasti duše**. Beograd: Grafos.
- Descartes, R. (2002). Pismo autora onome koji je knjigu preveo na francuski što ovdje može služiti kao Predgovor. u: Pejović, D.: **Veliki učitelji mišljenja**. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Glavač, V. (2001). Znanstvene osnove ekologije, zaštite prirode i okoliša. U: Springer, O. P. (ur.) **Ekološki leksikon**. Zagreb: Barbat.
- Glavač, V. (2001). **Uvod u globalnu ekologiju**. Zagreb: HSN – MZOPU – POU.
- Guenancia, P. (1986). **Descartes**. Paris: Bordas.
- Hösle, V. (1996). **Filozofija ekološke krize**. Moskovska predavanja. Zagreb: MH.
- Lübbe, H., Stöcker, E. (1990). **Ekološki problemi u kulturnoj mijeni**. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Maritain, J. (1995). **Tri reformatora**. Split: Laus.
- Mišić, A. (2000). **Rječnik filozofskih pojmova**. Split: Verbum.
- Pavlović, B. U. (1979). **Filozofija prirode**. Zagreb: Naprijed.
- Pejović, D. (2002). **Veliki učitelji mišljenja**. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Plessner, H. (2004). **Stupnjevi organskog i čovjek**. Uvod u filozofsku antropologiju. Zagreb: Breza.
- Šajković, R. (1978) **Descartes i njegovo delo**. I-II. Beograd: FDS.
- Sorell, T. (2000). **Descartes. A very Short Introduction**. Oxford: OUP.
- Springer, O. P. (ur.) (2001). **Ekološki leksikon**. Zagreb: Barbat.
- Vereš, T. (1991). Napomene uz pojmove "naravi" i "prirode" u povijesti filozofije. **Obnovljeni život** 46(5):415-431.
- Visković, N. (1996). **Životinja i čovjek**. Split: Književni krug.

RENÉ DESCARTES AND CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF NATURE

Tomislav Krznar

Summary

In this work the author is trying to show the characteristic moment of modern understanding of relation between a man and nature, i.e. Descartes' critiques that resulted in devastation of nature. The author thinks these critiques are not true for the reason that nature has never been the direct topic of Descartes' philosophy. It has become one indirectly, through the only true topic of his philosophy: a man. A man and his welfare, i.e. a man and his central place in the world were the central guidelines of Descartes' philosophy. A man has become aware of the imperative of nature protection at the moment when he has faced its devastation, moreover, when he has become aware that he is cause of this. Nowadays when we live in time of changes on the global level, we become more aware of the imperative of nature protection, but this awareness remains within the frame of financial benefit determined by the old notions of progress and development. As much as the notion of domination over nature is disastrous for nature, it is not the matter of Descartes, but the matter of those who have found in him support for their thinking and activities. Unfortunately on the way towards progress, the nature has become the collateral victim by paying this price.

Key words: R. Descartes, nature, ecology, nature protection, modern understanding of nature, sustainable development

RENÉ DESCARTES UND DIE ZEITGENÖSSISCHE AUFFASSUNG VON NATUR

Tomislav Krznar

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit versucht der Autor, den charakteristischen Moment der zeitgenössischen Überlegungen zum Verhältnis Mensch – Natur darzustellen.

Es geht um die an Descartes oft gerichteten Kritiken, er sei der Begründer vieler Theorien, die zur Vernichtung der Natur geführt haben. Der Autor findet, dass diese Beurteilungen nicht ganz richtig sind, denn die unmittelbare Natur war nie ein Thema in den Überlegungen von Descartes. Sie ist es nur mittelbar, durch den Menschen geworden, der das einzige Thema der Philosophie von Descartes ist. In seinem Denken beschäftigte sich Descartes mit dem Menschen und seinem Wohlergehen, sowie mit dem Menschen und seiner zentralen Stellung in der Welt. Der Mensch ist sich des Imperativs des Naturschutzes erst dann bewusst geworden, als er mit der Naturvernichtung konfrontiert wurde, und als er einsah, dass er selbst der Grund für diese Vernichtung ist. Heute, da wir in einem Zeitalter von planetaren Veränderungen leben, werden wir uns immer mehr des Imperativs der Naturerhaltung bewusst, jedoch kommen die Gespräche über den Naturschutz oft nicht aus dem Rahmen des finanziellen Nutzens heraus, der durch die alten Begriffe des Fortschritts und der Entwicklung bestimmt wird. Inwiefern der Gedanke der Dominanz über die Natur für die Natur fatal war, liegt nicht an Descartes selbst, sondern an denjenigen, die sich in ihren Gedanken und ihrem Handeln an ihm angelehnt haben. Leider ist auf diesem Wege zum Wohlergehen des Menschen die Natur zu einem Kollateralschaden geworden, mit sich selbst hat sie den Preis für den menschlichen Fortschritt bezahlt

Schlüsselwörter: R. Descartes, Natur, Ökologie, Naturschutz, zeitgenössische Auffassung von Natur, nachhaltige Entwicklung